

SAMLAREN

TIDSKRIFT
FÖR
SVENSK LITTERATURHISTORISK
FORSKNING

NY FÖLJD. ÅRGÅNG 10

1929

UPPSALA 1930

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET

UPPSALA 1930
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

KRONOLOGISKA RANDANTECKNINGAR TILL FÄNRIK STÅL.

AV

MARTIN LAMM.

Tack vare Strömborgs ovärderliga Biografiska anteckningar äga vi hållpunkter för Fänrik-Stål-sägnernas inbördes kronologi. Emellertid anser sig Strömborg själv blott för den andra sägensamlingen kunna ge bestämda data; det var ju också först i juni 1868, som han inflyttade i Runebergs hus och kom i dagligt umgänge med honom. Hans dateringar av det första häftets dikter framställas av honom själv i många fall såsom rena hypoteser och böra ej så okritiskt som hittills skett godtagas av Runebergsforskningen.

Efterföljande uppsats avser blott att genom dryftande av några isolerade kronologiska spörsmål ge uppslag till en mer ingående diskussion av hithörande frågor. Jag har varit i tillfälle att taga del av några av de i Borgå bevarade manuskripten, men endast en längre tids tillgång till i Finland befintligt tryckt och otryckt material torde kunna ge definitiva svar på de av mig debatterade problemen.

Detta gäller framför allt frågan om själva impulsen till Fänrik Ståls sägner. Enligt Strömborgs skildring kom den därigenom att bokhandlaren A. C. Öhman i Borgå, som i slutet av december 1845 påbörjade utgivandet av ett illustrationsverk, »Finland framställt i teckningar» med text av Z. Topelius, velat åstadkomma ett annat liknande fosterländskt verk, ett porträttgalleri över de ledande personerna under 1808—1809 års krig. Nu var bokhandlaren Öhmans broder historielektor i Borgå och alltså Runebergs kollega. Han var gift med en dotter till en av 1808 års krigare, majoren J. F.

von Fieandt. »Man frågade Runeberg, huruvida ej han ville skriva text till de samlade porträtten, och lemnade honom till en början ett skuggporträtt af major von Fieandts äldste broder, Otto von Fieandt, jemte en mängd inom släkten fortlefvande detaljuppgifter om dennes verksamhet och person. — Det av bokhandlaren Öhman framställda förslaget gaf Runeberg enligt de i saken intresserades förmodan första impulsen till hans mest berömda diktverk, Fänrik Ståls sägner» (Strömborg, a. a. IV, 2, s. 17). För »det sannolika i denna förmodan» anser Strömborg den omständigheten särskilt tala, att enligt Runebergs egen, av Dietrichson i hans Skaldeporträtt meddelade uppgift 'Otto v. Fieandt' var »den förstfödde bland de egentliga Fänrikarne». Och för samma hypotes talar enligt Strömborgs mening också »mähända styckets jämförelsevis mera biografiska form».

Man observerar Strömborgs ytterst försiktiga formulering; han återger »de i saken intresserades förmodan», tydligen en familjeh Tradition inom släkten Öhman och anför de fakta, som möjligen kunna tala för denna hypotes. I Runebergsforskningen har denna förklaring av sägnernas uppkomst numera övergått till ett historiskt faktum¹; av Hjertén (Berg-Hjertén, Fänrik Ståls sägner, Sthlm 1913, II, s. 68) uppgives också Dietrichson som sagesman för Strömborgs berättelse, ehuru hans uttalande inskränker sig till de av Strömborg citerade orden om Otto v. Fieandt såsom varande »enligt skaldens egen uppgift den förste 'Fänrik' han utarbetat».

Det är ju möjligt, att bokhandlare Öhman erbjudit Runeberg redaktörskapet för ett verk av angivet slag, ehuru det förefaller ganska otroligt, att han skulle åtagit sig att skriva det och ännu mer otroligt att han — såsom Strömborgs hypotetiska resonemang synes ge vid handen — skulle skrivit 'Otto von Fieandt' i avsikt att leverera text till ett dylikt porträttverk. I motsats till de flesta andra officerare i Fänrik Stål har ju 'Otto von Fieandt' ej alls något patetiskt eller heroiskt drag. Det förefaller egendomligt, att man skulle låtit Runeberg börja sitt medarbetarskap i det planerade porträttverket med att skildra von Fieandt, om det gällt att åstadkomma en samling »af de ledande och mest framstående personerna under kriget» och än mer egendomligt, att skalden motsvarat detta förtroende genom att skriva en delvis karikerande skildring på

¹ Endast SÖDERHJELM uttrycker sig med mer försiktighet, *J. L. Runeberg*, 2:dra uppl. Hfors 1929, II, s. 228.

vers, vilken under inga förhållanden kunde tjäna som text till detta porträttalbum.

I varje fall behövde Runeberg ej något dylikt redaktörsuppdrag för att få se ett silhuettporätt av v. Fieandt och höra anekdoter om honom. Vi veta ju, att Runeberg alltsedan 1830-talet sysslat med planer på en litterär behandling av händelserna under 1808 års krig och att han just varit road av att skildra den indelte officerns ställning till sitt manskap. Från fragmenten av sin tilltänkta roman från 1830-talet har han även direkt lånat belysande drag till 'Otto von Fieandt', såsom påpekats av Hjertén (a. a. II, s. 70). Redan med Den döende krigaren av år 1836 hade Runeberg försökt att behandla dylika ämnen i romansform, då i påtaglig anslutning till Den gamle knekten. Samma förebild har ju, såsom Estlander påvisat (Skrifter I, s. 493 ff.) också varit inspirationskällan för flera av de andra tidigare »fänrikarne». Men också ett par andra dikter av Franzén förefalla — i vida högre grad än det planerade porträttverket — ha givit Runeberg en »första impuls» till Fänrik-Ståls-diktningen.

Det litterärt mest påfallande draget i 'Otto von Fieandt' är den folkliga tonen. Inledningsstrofen med sina korthuggna satser och enkla rim ger oss nästan illusion av skillingtrycksvisa:

Från Christina var en man,
Otto Fieandt hette han,
Föddes äldst bland bröder alla,
Deraf lärde han befalla.

I den kort därefter diktade 'Sven Dufva' är diktionen mer sävlig, styckevis nästan knarrande; också här tydligen rent avsiktligt för att förstärka intrycket av folklighet. I ett brev från sommaren 1846, till vilket jag längre fram skall återvända, karakteriserade också Fredrika Runeberg de då fullbordade Fänriks-Ståls-dikterna såsom »enkla och jag skulle nästan vilja säga i folkvisans ton». Detta uttalande speglar säkerligen Runebergs egen uppfattning. I själva verket har ju också redan Estlander¹ påvisat, att det i Fänrik-Ståls-cykeln finnes reminiscenser från ett par Franzénska dikter, vilka tillkommit just som skillingtryck under 1813 års krig.

I själva verket var det först under koalitionskriget, som den svenska armén fick soldatvisor av samma art, som dess tyska krigs-

¹ ESTLANDER, *Skrifter*, I, s. 508.

kamrater ägt alltsedan Gleims dagar. Redan länge hade man känt behovet därav, och under 1808 års krig hade från Finland en pris-summa överlämnats till Svenska Akademien för belönande av en sång till finska arméns ära. P. A. Wallmarks på långtrådiga alex-andriner skrivna prissång torde emellertid knappast ha motsvarat de förhoppningar man gjort sig. Redan Tegnér's på hösten 1808 diktade 'Landtvärnssång' hade dock anslagit nya toner, och ännu tydligare märkes anslutningen till den tyska krigsposien i de två visor, som Franzén lade i en svensk beväringmans mun och vilka tillika med en tredje, av okänd författare¹ trycktes i Kiel under själva kriget och spredos genom högkvarterets kansli under titeln 'Tre nya Krigsvisor'. De blevo så populära, att de ännu på 1840-talet utgingo som skillingtryck och voro naturligtvis för Runeberg välkända genom andra bandet av Franzén's skrifter, där de också funnos införda.

Direkta reminiscenser från dessa dikter träffas först i den senare samlingen av Fänrik Stål, särskilt i Soldatgossen. Men tydligt är, att Runeberg redan i de allra första sägnerna tagit intryck av den käcka och på samma gång förtroliga tonen i dessa krigsvisor. Särskilt den första av dem, 'Afskedssång af en ung beväringman' ger ju uttryck åt den ungdomliga stridslust, som Runeberg så ofta skulle besjunga, och i den andra dikten 'Sång efter slaget vid Jüterbock' har Franzén låtit krigets olika hjältar framträda vid sidan av varandra före drabbningen på samma familjära sätt som sedermera Runeberg:

Och Adlercreutz brann het af mod,
Och Tawast log förnöjd;

Och Löwenhjelm tog på sitt svärd;
Och alla, hög som låg,
Ren tänkte på den efterverld,
Som sjunger detta tåg.

Det är poetiskt ganska klen, men det har onekligen något av stämningen och tonen i Fänrik-Ståls-dikterna. Efter Franzén skulle de svenska skalderna mer allmänt stämma in i segerfanfarerna, och genom Atterboms översättning av Körners Svärdssång av år 1815 och Tegnér's år 1821 publicerade Sång för Jämtlands fältjägare, en sorts fri omarbetning av Körners Lützows wilde Jagd, blevo den tyska krigsposiens mästerverk sjungna i svensk omgjutning. Men

¹ Också denna möjligen av Franzén, ehuru aldrig tryckt i hans skrifter.

det tyckes som om de första Franzénska krigsvisorna för Runeberg varit utslagsgivande just på grund av sin folkliga ton, och det är ju närmast deras strof med enbart manliga rim, som går igen både i 'Otto von Fieandt', 'Sven Dufva' och 'Sveaborg'.¹

Vilka planer Runeberg hade, då han författade 'Otto von Fieandt', kan man gissa sig till genom manuskriptet till denna dikt. Det är ett på mitten vikt blad, vars högra sida använts för utkast till nya sånger; påtagligt är, såsom också framhållits av Söderhjelm, att dessa av Runeberg nedskrivits ungefär samtidigt med att han utarbetade 'Otto von Fieandt'. Minst av allt finna vi här något, som tyder på avsikten att leverera text till ett porträttalbum över finska krigets mest framstående personer. Två av utkastens behandla Sven Dufva och fänrik Stål, alltså tvenne av Runeberg fritt uppfunna hjältar ur de djupa leden. De tre avslutningsstroforna till 'Sveaborg', som också finnas här, gå ut på att ej nämna förrädaren vid namn. De övriga fragmenten, vilka sedermera aldrig utförts i utkastens stil, behandla alla samma sak, den stora reträtten och dess upphovsman Klingspor, ehuru denne ej heller i dem namngives. Det är tydligt på Klingspor det syftas i den lösryckta strofen:

Slika pojkar blifva män med tiden,
Skola fråga: hvarför undveks striden?
Si, vår efterverld går nu i koltar
Men den dömmar oss i rock en gång.

Det är antagligen någon av de i kriget deltagande som tänkes ha yttrat dessa ord om en liten parvel, som vid krigets tid befunnit sig vid ungefär samma ålder som Runeberg själv. Mer direkt syftande på Klingspor äro väl raderna:

Ty minnet fästes ej vid ordensband
Och sången får ej klang af epåletter.

I samband med dem står en strof av följande lydelse:

Och glömskan mörk som grafven, stum som den,
Allt mer kring dig och dina titlar tjocknar
Och ingen stjärna står dess natt emot,
Då sjunger Finland än om sergeant Roth.

Söderhjelm och övriga kommentatorer antaga, att vi här ha en påbörjad, men aldrig utförd dikt om den tappra partigångaren Roth.

¹ Om denna strofforms härkomst se A. NILSSON, *Ur diktens värld*, Sthlm 1926, s. 231 ff.

Fråga är väl emellertid, om ej denne endast tagits med som en triumferande motsats till den slappe överfältherren Klingspor, vilken är den i strofen tilltalade. Uppslaget till jämförelsen med Roth hade tydligen Runeberg fått från sin historiska huvudkälla, Montgomery¹, som skriver om Roth: »En simpel under-officer var den man, som bragte Rajevskij i mera bekymmer och hela hans här i större fara, än hvad Klingspor och alla hans företag hittills förmått åstadkomma, eller framdeles skulle göra.»

Sveaborgs kapitulation och Klingspors reträtt äro tydligen från första stund de två centrala ämnena för Runeberg. 'Otto von Fieandt' utmynnar ju i att hans män vid tal om »landets fall och hufvudhären» med tydlig spets mot Klingspor yttra:

Annorlunda kriget gått,
Om en general man fått,
Som förstått värdera tiden,
Och som rökt tobak i striden.

'Sven Dufva' har också samma innebörd. Den enfaldige och tappre bondrekryten faller bajonett, då ordern lyder på reträtt, och lyckas därigenom hindra fienden att falla i arméns rygg. Och i ett utkast i manuskriptet till 'Vårt Land', tillkommet våren 1846, blott några månader efter 'Otto von Fieandt', ha vi ett nytt försök till attack mot Klingspor i raderna:

Van, vid commissariatet,
Att dra vård om mänskors föda,
Såg han blott med smärta hatet
Så i hast det hull föröda,
Som så trögt tog till vid fatet.

Samma poäng kommer, såsom ofta uppvisats (Berg-Hjertén a. a. II, s. 109), i mer lyckad form igen i Ehrnroths replik i »Fältmarskalken», som dock först fullbordades 1848.

Utom 'Sveaborg' och 'Sven Dufva' har enligt Emilie Björksténs vittnesbörd 'Döbeln vid Jutas' tillkommit näst efter 'Otto von Fieandt' — hon hörde dem alla tre uppläsa av skalden i mars 1846. Men också Döbeln, som tvivelsutan skulle passat för ett porträttalbum över krigets hjältar, är fylld av samma indignation

¹ *Historia öfver kriget emellan Sverige och Ryssland åren 1808 och 1809*, 1842, I, s. 232.

över reträtten, som genomgår de andra tidiga sägnerna. I feberysel tänker Döbeln på sin här, som ilat i sträcktag norrut och nu är färdig att brista samman. Att bryta denna reträtt är Döbelns enda strävan, och den motsvaras av känslorna hos de meniga i hans armé: »Sörj ni blott för att vi få stå, ej springa.»

Skall man tala om en gemensam inspirationskälla för dessa Runebergs första sägner och utkast, så stannar man närmast inför det lilla dramatiska fragmentet 'Belägringen'. Om detta, såsom antages, är skrivet i slutet av 1845, alltså före begynnelsen av sägendiktningen, utgör det ett slående bevis för att Runeberg redan före kändedomen om det tillämnade Öhmanska verket var inne på just den motivkrets, som han i de första sägnerna skulle behandla. Det dramatiska fragmentet spelar ju på Karl XII:s tid, men Strömborg (a. a. IV, 2, s. 30 f.) har med full rätt framhållit, att det egentligen är Sveaborgs belägring, som givit Runeberg hans uppslag, och har till och med gjort troligt, att han för dramat begagnat Montgomerys skildring av situationen på Sveaborg. Det lilla dramas hjälte, kommandanten Stålmän, är en sorts motsvarighet till Döbeln och ännu mer till Sven Dufva, såsom redan Strömborg påpekat. Han är ett humoristiskt uppfattat original liksom von Fieandt, men genom sin ståndaktighet mot varje tanke på kapitulation eller reträtt ger han uttryck åt den indignation över Klingspors och Cronstedts handlingar, som vid denna tid tyckes ha varit så stark hos Runeberg.

Vi komma därmed in på nästa problem: När fick skalden tanken att skapa en diktcykel om det finska kriget, och när försåg han den med ramdikten 'Fänrik Stål'?

På den första frågan ha givits synnerligen motsägande svar, ibland till och med i samma arbete. Hjerténs kommentar säger på sid. 8 på tal om den enligt hans datering våren 1846 tillkomna dikten 'Vårt land', att dess tillkomst som isolerat stycke kanske får sin förklaring »därigenom att skalden icke ens vid denna tid hade någon klar avsikt att i en verklig diktcykel besjunga det finska kriget, utan betraktade de dittills färdiga, tämligen olikartade dikterna såsom fristående. Först på hösten, då också 'Vårt land' fick sin sista omarbetning, var den stora planen färdig, medveten och mognad.» Några få sidor längre fram (s. 13) säges emellertid på tal om 'Sveaborg', som diktats ett par månader tidigare än Vårt land, senast i mars 1846, att fänrik Ståls förekomst i denna

dikt antyder, »att skalden redan här bestämt sig för fänriken som enhetlig ramfigur». Det är svårt att få någon samstämmighet mellan dessa båda hypoteser.

Att det från början finnes en viss enhetlighet mellan de tidigaste sägnerna har jag i det föregående framhållit, och detta synes bekräftas av det enda auktoritativa uttalande, som vi äga om sägen-diktningen från denna tid, ett brev från Fredrika Runeberg av den 26 juli 1846 till en väninna (cit. av Strömborg, a. a. IV, 2, s. 36). Det heter däri: »På landet brukar han ej skriva, men i våras sysslade han dermed. Han har nu hållit på med romanser, bilder ur sista finska kriget. Enkla och jag skulle nästan vilja säga i folkvisans ton. Få se hvad folk komma att tycka om dem, jag törs ej stort lita på mitt omdöme om hans saker, det lär väl vara alltför bestucket. Mig förefalla de vackra.» Detta omdöme, som trots brevskrivarinnans farhåga ej på eftervärlden gör intryck av att vara alltför korrumperat i gynnsam riktning — snarast är det väl ett eko av Runebergs egen osäkerhet om dikternas värde — tyckes ge klart besked om att det kommande verket skall bestå av en samling romanser i folklig ton, behandlande »bilder ur sista finska kriget». Så till vida bestyrker det hypotesen om att dikterna redan vid denna tid tänkts såsom delar av ett enhetligt verk. Å andra sidan är det ju påfallande, att brevet söker efter en term för dessa sånger, att det ej alls omnämner fänrik Stål såsom berättare och ej begagnar ordet »sägner», vilket ju förekom i Fänrik-Ståls-dikten (»De sägner här i sång jag satt»). Detta tyder på att 'Fänrik Stål' ännu ej kan ha varit fullbordad vid denna tid. När har den tillkommit?

Såsom nämnt förekommer fänrik Stål såsom berättare redan i den senast i mars 1846 skrivna dikten 'Sveaborg', och i manuskriptet till 'Otto von Fieandt' finnas fyra rader, som med små förändringar sedan ingått i ramdikten. Strömborg påpekar emellertid, att berättaren i manuskriptet till 'Sveaborg' ännu skrives 'Fändrik Ståhl', och säger, att stycket 'Fänrik Stål' vid författandet av Sveaborg ännu ej var skrivet. »Det tillkom mycket senare såsom en af de sista bland första delens 'Fänrikar'» (a. a. IV, 2, s. 26). Med mer osäkerhet uttalar han sig vid själva analysen av dikten 'Fänrik Stål': »Till de 1848 tillkomna sägnerna höra vidare med all sannolikhet Fänrik Stål och med säkerhet Sandels, hvilken säges vara den sist skrifna bland första samlingens sägner» (a. a. IV, 2, s. 78).

Han meddelar, att det i Borgå förvarade manuskriptet till största delen (21 strofer) är skrivet av fru Runeberg antingen efter diktamen eller som avskrift, under det att Runeberg själv tillskrivit de sex sista stroferna och rubriken. Här stavas Runeberg »Fänrik Stål», vilket Strömborg anser vara ett bevis på manuskriptets sena tillkomst, ehuru han själv försvagar betydelsen av denna ortografiska förändring genom att påpeka, att Runeberg i sin förteckning över tio stycken, som han inlämnat till censur, begagnat stavningen »Fendrik Ståhl». Strömborg antager, att Runeberg skrivit denna förteckning efter avlämnandet av dikterna och därför ej erinrat sig hur han stavat titeln. Han medger också, att Runeberg i allmänhet ej fäste någon synnerlig vikt vid ortografien.

Estlander har i sin uppsats 'Den gamle knekten och Fänrik Stål' (a. a. I, s. 502) opponerat sig mot Strömborgs datering. Av fänrikens förekomst i Sveaborg drager han den slutsatsen, »att dikten Fänrik Stål varit planlagd i sina detaljer från början och troligen äfven till större delen utförd». Att fru Runebergs avskrift är gjord år 1848, då samlingen utgavs, anser han troligt genom Strömborgs påpekande av stavningen av namnet. »Däraf följer likväl icke, att ej ett äldre manuskript funnits, som innehållit diktens främre och större del.» Hans mening är alltså tydligen, att de 21 första stroferna tillkommit vid sägnernas begynnelse och att dikten fullbordats år 1848. Till denna uppfattning, som vunnit ytterligare stöd genom kändedomen om manuskriptet till 'Otto von Fieandt', ha senare forskare genomgående anslutit sig.¹ Den torde emellertid förtjäna att något närmare dryftas.

Till att börja med har det av Estlander antagna äldre manuskriptet återfunnits, i det att Svenska litteratursällskapet i Finland år 1910 erhöi ett originalmanuskript till 'Fänrik Stål', äldre än det i Borgå förvarade.² Det omfattar emellertid hela dikten, varför Estlanders hypotes om att dess »främre och större del» tillkommit tidigare, ej längre har några skäl för sig. Stavningen »fändrik» är i detta manuskript genomgående; däremot växlar Runeberg mellan 'Ståhl' och 'Stål' — titeln är här 'Fändrik Stål'. Tydligen har Runeberg själv haft en viss förkärlek för den ålder-

¹ Så senast SÖDERHJELM i den nya upplagan av Runebergsmonografien. Det heter där (II not till sid. 243): »Estlanders förmodan, att 'Fänrik Stål' vid denna tid (1846) redan var till större delen utförd, vinner stöd i vad jag ovan meddelat angående manuskriptet till 'Otto von Fieandt'.»

² Varianterna publicerade av ERNST LAGUS i *Sv. Litt.-sällsk. Skr.* 115, s. 67 ff. Hfors 1914.

domliga stavningen — kanske, som Strömberg förmodar, därför att Montgomerys krigshistoria genomgående stavar »fendrik», och det är kanske först genom hustruns föredöme han lockats till den modernare ortografien. Någon ledtråd för diktens datering ge knappast dessa stavningsskiljaktigheter, och varianterna i det nyfunna manuskriptet avvika blott i stilistiskt hänseende från den slutliga formuleringen.

Man måste därför vända sig till andra kriterier för att erhålla några hållpunkter för 'Fänrik Ståls' datering.

'Fänrik Stål' måste senast ha varit färdig, då Runeberg uppgjorde den förteckning på tio dikter, som han »inlemnade till censur med M. Öhman». Denna förteckning kan ej vara tidigare än oktober 1847, då A. C. Öhman reste utomlands för att sköta en bröstsjukdom och i bokhandeln efterträddes av sin bror, ryske språkläraren A. M. Öhman, till vilken dikterna överlämnats. Då förteckningen såsom de sista upptager 'Konungen' och 'Fältmarskalken', vilka enligt Strömborgs antagande författats på våren 1848, är det väl troligt, att den nedskrivits vid denna tid. Oskrivna voro säkerligen vid förteckningens avfattande 'Von Konow och hans korporal' och 'Sandels', vilka saknas på den och av Strömborg dateras till senare delen av 1848. Huruvida 'Löjtnant Zidén', som trycktes den 20 maj i Borgå tidning och enligt vad Strömborg (a. a. IV, 2, s. 72) med goda skäl bestyrkt, tillkommit blott någon vecka tidigare, redan varit skriven och tryckt vid de övriga dikternas avsändande är omöjligt att säga. Om den varit tryckt, har tydligen Runeberg ansett, att den ej behövde genomgå förnyad censur, lika litet som 'Vårt land', 'Sven Dufva', 'Molnets broder' och 'Den döende krigaren', vilka av detta skäl ej heller finnas med på förteckningen. 'Sveaborg', som också saknas där, hade Runeberg säkerligen redan bestämt sig för att ej låta ingå i samlingen.

Senast på våren 1848 måste alltså dikten 'Fänrik Stål' ha varit färdigskriven. När är det *tidigast* tänkbara datum för dess författande?

Såsom ovan nämnts, har Runeberg på manuskriptet till 'Otto von Fieandt' antecknat följande utkast till 'Fänrik Stål':

Han syntes se'n alltmer förnöjd
Hvar gång han mig fick skåda.
Vi delte båda hvarje fröjd
Och rökte vapnet båda.

Då dessa rader från början av år 1846 ju skildra samvaron mellan den unge studenten och fänriken och i en från utkastet mindre avvikande form än den slutliga texten finnas i den 26:te strofen i originalmanuskriptet, kunde det tyckas nära till hands att antaga, att hela dikten också nedskrivits ungefär vid denna tid, så mycket mer som i den kort efter 'Otto von Fieandt' diktade 'Sveaborg' Runeberg inför fänrik Stål som berättare med tydlig anknytning till just de ovan anförda raderna:

Vi suto efter slutad dag
Vid aftonbrasans sken,
Den gamle fänrik Stål och jag,
Det var vår vana ren.

Om man emellertid går vidare till den fjortonde strofen i 'Sveaborg', finner man, att Runeberg här ej tänker sig förhållandet mellan fänriken och studenten på samma sätt som i 'Fänrik Stål':

Du älskar, yngling, ton och sång,
Vår forntid älskar du,
Kanhända sjunger du en gång,
Hvad jag förtäljer nu.

I 'Fänrik Stål' är ju studenten alldeles ointresserad av Finlands forntid ända till dess han av en händelse får läsa »en skrift af onämnd man / om sista finska striden», och först då förstår han, att »äfven jag är finne». Vidare antydes det varken i 'Fänrik Stål' eller i de senare dikter, där fänriken uppträder, att den gamle fänriken är medveten om att studenten är skald och poetiskt tänker begagna hans berättelser. Runeberg har tvärtom varit mycket angelägen om att ej på något ställe låta detta syfte vara fänriken bekant, tydligen för att ej beröva hans berättelser det trohjärtade draget. Då Runeberg troligen mycket snart avstått från tanken att publicera 'Sveaborg', har han ej kommit att ändra dessa rader, vilka sedermera fått kvarstå, då dikten genom handskrifter kommit i var mans mun.

De ovan citerade fyra raderna på manuskriptet till 'Otto von Fieandt' behöva alltså endast betyda, att Runeberg i mycket allmänna drag hade konceptionen till sin dikt färdig. Dess egentliga utförande kan ha låtit vänta på sig, alldeles som utförandet av 'Fältmarskalken', till vilken ju också utkast föreligga på manuskriptet till 'Otto von Fieandt', men som först diktats våren 1848.

I själva verket tala också andra skäl för denna hypotes. Då Runeberg senast i mars 1846 diktade 'Sveaborg', hade han antagligen för avsikt att begagna fänriken såsom ramfigur för sina sånger från finska kriget. Han förefaller emellertid ha övergivit denna plan för någon tid, samtidigt med att han beslöt sig för att ej publicera 'Sveaborg'. Härpå tyder ju ej blott fru Runebergs av mig ovan citerade brev, utan också den egendomliga omständigheten, att fänriken ej på något sätt förekommer i de närmast diktade styckena, även då man tycker, att han mycket väl skulle ha behövts. Så t. ex. i slutet av 'De två dragonerna', vilken av Strömborg och senare forskare brukar dateras till början av år 1847. Det heter där om de båda stridskamraternas kamp mot kosackerna:

Den blef kort, så ryktet säger;
Samma rykte nämner om,
Att till Sandels i hans läger
Lod om kvällen kom.

Här skulle fänriken onekligen passat bättre som sagesman än »ryktet», vars åberopande gjort det annars så ypperliga slutet något konstlat. Egendomligt är också, att Runeberg döpt den ene av dragonerna — de äro ju fritt uppfunna i anslutning till en anekdot i Julius Cæsars *De bello gallico* — med namnet Stål. Det fanns ju så gott om enstaviga svenska soldatnamn av samma krigiska klang, att Runeberg näppeligen skulle ha givit denna anledning till förblandning, om han verkligen vid denna tidpunkt tänkt sig fänrik Stål såsom hela samlingens berättare. Att sedermera ersätta namnet Stål med något annat var svårt, då det använts i rimställning.

Fullt besluten att begagna fänriken såsom berättare har Runeberg först varit i 'Kulneff', utom ramdikten den enda av de i första häftet utgivna dikterna, där fänriken kommer till orda:

Och efter kvällen räcker till,
Och minnet ger oss glädje än,
Om Kulneff jag berätta vill,
Säg har du hört om den?

I och med denna dikt, där fänriken karakteristiskt nog ej nämnes, men förutsättes, har en ramdikt om fänrik Stål blivit oundgänglig, och därmed har också 'Vårt land', som Runeberg säkert mycket tidigt tänkt sig såsom inledningssång, fått sin nuvarande plats framför och utanför ramen.

Om man godtager Strömborgs utförliga bevisning (a. a. IV, 2, s. 52 ff.) för att 'Kulneff' med undantag av de tre slutstroforna tillkommit 1847, bör väl utarbetandet av 'Fänrik Stål' närmast förläggas till ungefär samma tid. Det finnes nämligen också ett annat skäl mot att med Strömborg anse dikten ha tillkommit »såsom en af de sista bland första delens 'Fänrikar'». De enda rader i 'Fänrik Stål', som namngiva hjältar ur finska kriget, äro följande:

Jag satte mig på sängens halm,
 Han började berätta
 Om Dunckers eld, om kapten Malm,
 Om mången bragd för detta.

Det förefaller rimligt, att Runeberg, då han diktade dessa rader, ännu hoppats på att kunna besjunga de nämnda två officerarne i sin samling. Vad Duncker angår veta vi med bestämdhet, att Runeberg redan tidigt velat ägna en särskild sång åt honom, därför att han ej blott var en av krigets populäraste hjältar, utan också föremål för skaldens speciella beundran och fader till en av hans intimaste umgängesvänner. Ännu i den av hustrun gjorda avskriften av 'Fänrik Stål' har också Runeberg sig till minnes antecknat namnet Duncker i marginalen. Emellertid hade Runeberg svårt att få något riktigt grepp på Dunckers gestalt; Snellman berättar, att Runeberg lär hava klagat över att »Duncker aldrig lifslevande framställt sig för hans fantasis blickar». Den tilltänkta dikten om Duncker ersattes ju också — i den andra sägensamlingen — av en hymn till det fosterland, för vilket han offrat sitt liv. I den första samlingen förekommer Duncker blott i förbigående nämnd på två ställen. Det är på Dunckers kompani Sven Dufva placeras, och i 'Löjtnant Zidén' heter det:

Fahlander, Malm och Duncker
 De bröto mot stranden ned.

Det sistnämnda stället är det enda i sägnerna, där kapten Malm förekommer. Det vore onekligen underligt, om Runeberg ej tänkt tilldela honom mer än denna statistroll, då han lät fänriken berätta just om honom. Utbyta Malms namn i 'Fänrik Stål' var svårt, då det stod i rimställning. Att även samtida lagt märke till dessa tvenne krigares frånvaro i det första Fänrik-Stål-häftet, ses av Montgomerys brev till Runeberg från sommaren 1850. Han ber

där Runeberg i sina kommande dikter ej glömma att besjunga »de tappra tvillingshjältarna Duncker och Malm».¹

Om man antager min hypotes, att Runeberg redan vid sägen-diktandets begynnelse planerat en ramdikt om fänrik Stål, men sedermera — efter 'Sveaborgs' skrinläggande — avstått från denna plan och först skrivit dikten ungefär ett år före första häftets utgivande, får man en förklaring till att fänriken i detta första häfte ej alls spelar den berättarroll, som ramdikten kunde ge förhoppningar om. Blott dikten 'Kulneff' är lagd i hans mun, antagligen därför att Runeberg just här ville visa, hur utmärkande för 1808 års finska krigare förståelsen för tappra motståndare var. I den andra samlingen har ju fänrik Ståls gestalt fått en helt annan betydelse. På ett flertal ställen är han uttryckligen angiven såsom sagesman, i andra dikter uppträder han själv livslevande i sällskap med studenten; vi få spridda uppgifter om hans militära karriär och hans olika befälhavare och krigskamrater, och i dikter som 'Fänrikens hälsning' eller 'Fänrikens marknadsminne' anges det redan genom titeln, att det är han, som för ordet.² Hur betecknande är det ej för Runebergs förändrade förhållande till fänrik Stål, att han begynner den andra samlingen med att dikta den sistnämnda dikten, 'Fänrikens marknadsminne', där, såsom Hjertén framhållit, fänrikens egen person är inflätad på ett mer konstnärligt och verkningsfullt sätt än i någon annan av sägnerna. Den sena tillkomsten av Fänrik-Stål-dikten har, såvitt man kan se, haft en avgörande betydelse för hela det första sägenhäftets karaktär.

För den andra samlingen av Fänrik Ståls Sägner föreligga betydligt mer exakta dateringar av Strömborg än för den första; han säger själf (a. a. IV, 2, s. 102 ff.), att han kunnat få bestämda data för alla sägnerna i den andra samlingen, utom för 'Von Essen' och 'Bröderna'. Beträffande dessa tvenne visar emellertid Emilie Björksténs dagbok, att han misstagit sig i sina kronologiska hypoteser.³

---

¹ SÖDERHJELM, *Ur Runebergs brevväxling, Skr. utg. af Sv. Litt.-sällsk. i Finl.* 105, s. 174.

² I slående motsats till förhållandet i den första samlingen, införes här fänrik Stål även på ställen, där det skulle varit enklare, om han ej varit berättaren. Så t. ex. i 'Munter', där han — då blott furir — är en av de sex deltagarne i Munters begravning. Hans egentliga uppgift blir ju här ej att berätta, utan att i oratio recta återgiva korporal Buss' liktal, vilket upptager 22 av diktens 29 strofer.

³ Att dessa — trots detta — bibehållits både i supplementbandet till STRÖMBORGS *Biografiska anteckningar* (*Sv. Litt.-sällsk. i Finl.* CXCI 1927) och i den nya upplagan av SÖDERHJELMS *Runebergsbiografi* kan väl blott bero på förbiseende.

Saken är denna. I ett av Strömborg citerat brev från Runeberg till bergmästare Tengström av den 20 dec. 1856 heter det: »I harmen öfver den omöjliga väderleken dessa sista veckor, som totalt hindrat all jagt, har jag skrivit två fänrikar och börjat den tredje, men denna sista får nu kanhända jullof, om vädret fortfar att vara så vackert som nu.» Nu anser Strömborg, att dessa tre sånger, för vilkas tillkomst vi ha att tacka det dåliga jaktvädret, böra ha varit 'Munter', 'Soldatgossen' samt antagligen 'Von Essen'. För 'Munters' datering åberopar han ett brev från fru Runeberg till Emilie Björkstén av den 7 dec. 1856, där det heter: »Runeberg har skrivit ett stycke fänrik, Hans Munter. Få se hvad du tycker derom.»¹ 'Soldatgossen' är nedskriven på samma papper som 'Munter', men med avbrott mellan olika strofer, varför Strömborg förmodar, att det var detta stycke, som »fick jullof». Vid en jämförelse mellan manuskripten till 'Von Essen' och 'Bröderna' finner han det förra stycket vara tidigare, ehuru han anmärker det egendomliga i att Runeberg veterligen aldrig uppläst detta stycke, förrän det utkom i den andra samlingen år 1860. Strömborg anser detta bero på att Runeberg ansåg det mindre värdefullt. I själva verket visar det sig av Emilie Björksténs dagbok framgå, att det berott därpå att detta stycke troligen ej tillkommit vid denna tidpunkt. Hon skriver nämligen den 8 mars 1857: »Han uppläste sitt subliment sköna skaldestycke Bröderna jämte Hans Munter och den lilla älskliga Soldatgossen, som man icke kan höra utan att bli vek och hvar till han själf satt melodin.»² Dessa tre stycken äro alltså de i Runebergs eget brev åsyftade. Om verkligen något av dem »fått jullof» framgår ju ej av brevet, men i så fall vore det väl naturligare att gissa på den långa dikten 'Bröderna' än på 'Soldatgossen', som blott äger åtta strofer och i vilken man ej kan finna någon skarv från innehållssynpunkt.³

När skrevs då 'Von Essen'? En ledtråd ger möjligen en notis i supplementbandet till Strömborgs anteckningar, där det (s. 3) meddelas, att Runeberg i en biljett till löjtnant Mörtengren av den

¹ Att SÖDERHJELM, a. a. andra uppl. II, s. 275, daterar Munter till »hösten 1857» torde väl bero på tryckfel, då det ej anges något skäl för frångåendet av uppgiften i fru Runebergs brev.

² BERTA EDELFELT, *Ur en gammal dagbok*, Hfors 1922, s. 165.

³ Ett av O. HOMÉN funnet brev visar, att »Soldatgossen» senast varit färdig i sin nuvarande form den 7 februari 1857 (*Festskrift tillägnad Werner Söderhjelm*, Hfors 1919, s. 188 f.).

21 april 1860 ber att få låna Montgomerys krigshistoria. Det förmodas, att han behövde komplettera sina minnen om gamle Lode, innan han fullbordade dikten om denne. Detta är ju mycket möjligt, men även för 'Von Essen' har Runeberg, såsom Hjertén påvisat¹, begagnat sig av Montgomerys skildring av striden vid Revolax, ehuru han sedermera i manuskriptet ändrat »vid Revolax» till det mer allmänna »i Savolax», då han tydligen kommit underfund med att v. Essen ej deltagit i slaget vid Revolax.

Fullbordad torde väl 'Von Essen' ha varit senast i maj 1860, då Runeberg i ett brev till Beskow den 18 maj skriver: »Af Fänrikens sägner har jag nu äntligen fått ihop så pass många, att de till antalet motsvara de i första häftet intagna, hvarigenom jag alltså finner mig i tillfälle att när som helst utgifva ett nytt häfte.» Hjertén påpekar, att denna uppgift ej är korrekt, då antalet fullbordade dikter ännu blott var 16 mot 17 i den förra samlingen. Att 'Landshöfdingen' först skrevs på senhösten 1860, då Runeberg var sängliggande i reumatisk feber, veta vi såväl genom brev från Runeberg till Beskow som genom fru Runebergs brev till förläggaren. Antagligen har Runeberg räknat fel eller också medräknat 'Sveaborg', ehuru det väl knappast var hans avsikt att medtaga detta stycke, sedan han skaffat en ersättning därför genom 'Bröderna'.

---

¹ I hans kommentar s. 202 ff., tillkommen före utgivandet av Emilie Björksténs dagbok, dateras naturligtvis Von Essen i enlighet med STRÖMBORG till hösten 1856.